Scientific Journal of
Sustainable Development of Geographical Environment

Research Article

Economic Capacity Measurement of Maku Free Zone, Based on Development of Neighborhood Policy between Iran and Turkiye

Morteza Ghourchi *[1], Meraj Jafari [2], Komeil Gheidarloo [3]

1. Department of Human Geography and Spatial Planning ،Faculty of Earth Sciences ،Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
2. Department of Human Geography and Spatial Planning ،Faculty of Earth Sciences ،Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
3. Faculty of Islamic Studies, Culture and Communication, Imam Sadeq University, Tehran, Iran

Abstract

Introduction: In recent decades, neighborhood policy, as one of the most important foreign policy approaches, has played an effective role in developing economic, trade, and investment cooperation between neighboring countries. In this regard, free trade and industrial zones are considered to be the most important tools for realizing economic diplomacy and developing regional cooperation due to their economic incentives, facilitation of trade regulations, and logistical capacities. The Maku Free Trade and Industrial Zone also has significant capacities for developing cross-border trade, attracting investment, expanding exports, developing value chains, and strengthening economic cooperation between Iran and Turkiye due to its unique geographical location on the border of Iran and Turkiye, its location on the route of the North-South and East-West international corridors, access to the Turkish market, and its customs, transportation, and transit infrastructure. Therefore, this region can play an effective role in realizing the goals of the neighborhood policy, increasing bilateral economic interactions, and improving Iran's economic position at the regional level by utilizing its geoeconomic capacities.

Materials and Methods: The present study aims to investigate the economic capacities of the Maku Free Zone within the framework of developing the neighborhood policy between Iran and Turkiye. This study is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in nature. Information was collected through library studies, reviewing documents, official reports, published statistics, and domestic and foreign scientific sources. In the qualitative section, the required data was collected through semi-structured interviews with 20 managers and executives of the Maku Free Zone, economic experts, private sector activists, investors, and university faculty members who were selected through purposive sampling. The data obtained from the interviews were coded, classified, and analyzed using MAXQDA software after implementation.

Results and Discussion: The research findings show that the Maku Free Zone, due to its privileged geopolitical location, proximity to Turkiye, and location on the international corridors of North-South and East-West, has extensive capacities for the development of cross-border trade, transit of goods, development of logistics services, attraction of investment, expansion of export-oriented production activities, development of economic tourism, and strengthening of economic diplomacy. The results also showed that the development of the neighborhood policy between Iran and Turkiye can provide the basis for increasing the volume of trade exchanges, the formation of regional value chains, the development of industrial cooperation, technology transfer, enhancing the role of the Maku Free Zone in the network economy, and increasing the economic competitiveness of the region. On the other hand, challenges such as the weakness of some transportation and logistics infrastructures, legal and administrative restrictions, the instability of some economic policies, restrictions resulting from sanctions, lack of foreign investment, banking and financial problems, administrative bureaucracy and poor coordination between executive institutions are among the most important obstacles to the full realization of the economic capacities of the Maku Free Zone. Accordingly, upgrading physical and institutional infrastructures, improving the business environment, facilitating investment regulations, developing cross-border cooperation and utilizing the capacities of economic diplomacy are considered to be the most important requirements for realizing the goals of the neighborhood policy in this region.

Conclusion: Free trade-industrial zones are considered one of the most important tools for economic development, increasing exports, attracting investment, transferring technology and developing regional cooperation. On the other hand, the neighborhood policy, as one of the most important foreign policy strategies, can provide a suitable platform for expanding economic, trade and investment cooperation between neighboring countries. The results of this study show that the Maku Free Zone, relying on its privileged geographical location, geoeconomic capacities, and access to the Turkish market, has the potential to become one of the most important centers for the development of economic relations between Iran and Turkiye. Achieving this goal requires removing infrastructural and institutional barriers, improving the investment climate, developing bilateral cooperation, strengthening transportation and customs infrastructure, utilizing the capacity of international corridors, and formulating coordinated policies within the framework of the neighborhood policy. The results of this study can be used in formulating development plans for the Maku Free Zone, macroeconomic policies, planning economic relations between Iran and Turkiye, and decision-making by managers, planners, and investors.

Keywords: Network economy, Neighborhood policy, Maku Free Zone

Corresponding Author's Email: m_ghourchi@sbu.ac.ir

فصلنامه علمی توسعه پایدار محیط جغرافیایی
SDGE
مرکز مطالعات ناحیه‌ای و آمایش

مقاله علمی-پژوهشی

ظرفیت سنجی اقتصادی منطقه آزاد ماکو مبتنی بر توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه

مرتضی قورچی[۱*] معراج جعفری [۲] کمیل قیدرلو[۳]

۱. گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
۲. گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
۳. گروه فرهنگ و ارتباطات، دانشکده معارف اسلامی، فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران

چکیده

مقدمه : در دهه‌های اخیر، سیاست همسایگی به عنوان یکی از مهم‌ترین رویکردهای سیاست خارجی، نقش مؤثری در توسعه همکاری‌های اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری میان کشورهای همجوار ایفا کرده است. در این راستا، مناطق آزاد تجاری ـ صنعتی به دلیل برخورداری از مشوق‌های اقتصادی، تسهیل مقررات تجاری و ظرفیت‌های لجستیکی، از مهم‌ترین ابزارهای تحقق دیپلماسی اقتصادی و توسعه همکاری‌های منطقه‌ای به شمار می‌روند. منطقه آزاد تجاری ـ صنعتی ماکو نیز به واسطه موقعیت جغرافیایی منحصربه‌فرد خود در مرز ایران و ترکیه، قرارگیری در مسیر کریدورهای بین‌المللی شمال–جنوب و شرق–غرب، دسترسی به بازار ترکیه و برخورداری از زیرساخت‌های گمرکی، حمل‌ونقل و ترانزیتی، ظرفیت‌های قابل توجهی برای توسعه تجارت فرامرزی، جذب سرمایه‌گذاری، گسترش صادرات، توسعه زنجیره‌های ارزش و تقویت همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکیه دارد. ازاین‌رو، این منطقه می‌تواند با بهره‌گیری از ظرفیت های ژئواکونومیکی خود، نقش مؤثری در تحقق اهداف سیاست همسایگی، افزایش تعاملات اقتصادی دوجانبه و ارتقای جایگاه اقتصادی ایران در سطح منطقه ایفا کند.

مواد و روش : پژوهش حاضر با هدف بررسی ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد ماکو در چارچوب توسعه سیاست همسایگی میان ایران و ترکیه انجام شده است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی ـ تحلیلی است. گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد و مدارک، گزارش‌های رسمی، آمارهای منتشر شده و منابع علمی داخلی و خارجی صورت گرفته است. در بخش کیفی نیز داده‌های مورد نیاز از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۰ نفر از مدیران و مسئولان اجرایی منطقه آزاد ماکو، کارشناسان اقتصادی، فعالان بخش خصوصی، سرمایه‌گذاران و اعضای هیئت علمی دانشگاه که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند، گردآوری شد. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها پس از پیاده‌سازی، با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA کدگذاری، طبقه‌بندی و تحلیل شدند.

نتایج و بحث : یافته‌های پژوهش نشان می دهد که منطقه آزاد ماکو به دلیل برخورداری از موقعیت ژئوپلیتیکی ممتاز، همجواری با ترکیه، قرارگیری در مسیر کریدورهای بین‌المللی شمال–جنوب و شرق–غرب، ظرفیت‌های گسترده‌ای برای توسعه تجارت فرامرزی، ترانزیت کالا، توسعه خدمات لجستیکی، جذب سرمایه‌گذاری، گسترش فعالیت‌های تولیدی صادرات‌محور، توسعه گردشگری اقتصادی و تقویت دیپلماسی اقتصادی دارد. نتایج همچنین نشان داد که توسعه سیاست همسایگی میان ایران و ترکیه می‌تواند زمینه افزایش حجم مبادلات تجاری، شکل‌گیری زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای، توسعه همکاری‌های صنعتی، انتقال فناوری، ارتقای نقش منطقه آزاد ماکو در اقتصاد شبکه‌ای و افزایش رقابت‌پذیری اقتصادی منطقه را فراهم آورد. در مقابل، چالش‌هایی نظیر ضعف برخی زیرساخت‌های حمل‌ونقل و لجستیک، محدودیت‌های حقوقی و اداری، ناپایداری برخی سیاست‌های اقتصادی، محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها، کمبود سرمایه گذاری خارجی، مشکلات بانکی و مالی، بروکراسی اداری و ضعف هماهنگی میان نهادهای اجرایی، از مهم‌ترین موانع تحقق کامل ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد ماکو به شمار می‌روند. بر این اساس، ارتقای زیرساخت‌های فیزیکی و نهادی، بهبود محیط کسب‌وکار، تسهیل مقررات سرمایه‌گذاری، توسعه همکاری‌های مرزی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های دیپلماسی اقتصادی، از مهم‌ترین الزامات تحقق اهداف سیاست همسایگی در این منطقه محسوب می‌شوند.

نتیجه‌گیری : مناطق آزاد تجاری ـ صنعتی یکی از مهم‌ترین ابزارهای توسعه اقتصادی، افزایش صادرات، جذب سرمایه‌گذاری، انتقال فناوری و توسعه همکاری‌های منطقه‌ای محسوب می‌شوند. از سوی دیگر، سیاست همسایگی نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردهای سیاست خارجی، می‌تواند بستر مناسبی برای گسترش همکاری‌های اقتصادی، تجاری و سرمایه گذاری میان کشورهای همجوار فراهم آورد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که منطقه آزاد ماکو، با اتکا به موقعیت ممتاز جغرافیایی، ظرفیت‌های ژئواکونومیکی و دسترسی به بازار ترکیه، توانایی آن را دارد که به یکی از مهم‌ترین کانون های توسعه روابط اقتصادی ایران و ترکیه تبدیل شود. تحقق این هدف مستلزم رفع موانع زیرساختی و نهادی، بهبود فضای سرمایه‌گذاری، توسعه همکاری‌های دوجانبه، تقویت زیرساخت‌های حمل‌ونقل و گمرکی، بهره‌گیری از ظرفیت کریدورهای بین‌المللی و تدوین سیاست‌های هماهنگ در چارچوب سیاست همسایگی است. نتایج این پژوهش می‌تواند در تدوین برنامه‌های توسعه‌ای منطقه آزاد ماکو، سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی، برنامه‌ریزی روابط اقتصادی ایران و ترکیه و تصمیم‌گیری مدیران، برنامه‌ریزان و سرمایه‌گذاران مورد استفاده قرار گیرد.

کلمات کلیدی: اقتصاد شبکه‌ای، سیاست همسایگی، منطقه آزاد ماکو

[*]M_ghourchi@sbu.ac.ir

مقدمه

در دهه‌های اخیر، تشدید رقابت‌های ژئواکونومیکی، گسترش منطقه‌گرایی و تغییر الگوهای تجارت بین‌الملل، موجب شده است که کشورهای مختلف بیش از گذشته به ظرفیت‌های سرزمینی و روابط با کشورهای همجوار به‌عنوان ابزاری برای ارتقای جایگاه اقتصادی و افزایش قدرت رقابتی خود توجه کنند. در این میان، سیاست همسایگی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین رویکردهای سیاست خارجی، بر توسعه تعاملات اقتصادی، تجاری، ترانزیتی و سرمایه‌گذاری میان کشورهای همجوار تأکید دارد و می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری همگرایی اقتصادی و افزایش منافع متقابل باشد. در جمهوری اسلامی ایران نیز، با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی کشور و همجواری با پانزده کشور، سیاست همسایگی در سال‌های اخیر به یکی از محورهای اصلی سیاست خارجی و دیپلماسی اقتصادی تبدیل شده است و توسعه همکاری‌های اقتصادی با کشورهای همسایه به‌عنوان یکی از راهبردهای تحقق رشد اقتصادی پایدار مورد توجه قرار گرفته است. در این چارچوب، مناطق آزاد تجاری ـ صنعتی به‌عنوان ابزارهای توسعه منطقه‌ای و پیشران‌های دیپلماسی اقتصادی، نقش مهمی در تسهیل تجارت فرامرزی، جذب سرمایه‌گذاری، انتقال فناوری، توسعه صادرات و تقویت پیوندهای اقتصادی میان کشورها ایفا می‌کنند. عملکرد موفق این مناطق تا حد زیادی به میزان بهره‌گیری از ظرفیت‌های جغرافیایی، زیرساختی و نهادی آن‌ها در تعامل با کشورهای همجوار وابسته است. ازاین‌رو، ارزیابی ظرفیت‌های مناطق آزاد در چارچوب سیاست همسایگی، یکی از موضوعات مهم مطالعات ژئواکونومی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای به شمار می‌رود.

منطقه آزاد تجاری ـ صنعتی ماکو، که در سال ۱۳۸۹ تأسیس شده است، با وسعتی بالغ بر ۴۲۰ هزار هکتار، بزرگ‌ترین منطقه آزاد ایران و یکی از بزرگ‌ترین مناطق آزاد جهان محسوب می‌شود(Makufz.org). این منطقه در شمال‌غرب ایران و در مجاورت ترکیه و جمهوری خودمختار نخجوان قرار گرفته و شهرستان‌های ماکو، شوط، پلدشت و شهر مرزی بازرگان را دربرمی‌گیرد. قرارگیری در مسیر کریدورهای بین‌المللی شمال–جنوب و شرق–غرب، برخورداری از دو پایانه مرزی فعال، دسترسی به بازارهای اروپا، قفقاز، آسیای میانه و اتحادیه اقتصادی اوراسیا، و همچنین ظرفیت‌های قابل توجه در حوزه‌های کشاورزی، صنعت، معدن، لجستیک و گردشگری، این منطقه را به یکی از مهم‌ترین کانون‌های توسعه تعاملات اقتصادی و تجاری ایران با کشورهای همسایه، به‌ویژه ترکیه، تبدیل کرده است. در میان همسایگان ایران، ترکیه به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین اقتصادهای منطقه، شریک تجاری مهم جمهوری اسلامی ایران و حلقه اتصال بازارهای آسیایی و اروپایی، از جایگاه ویژه‌ای در سیاست همسایگی کشور برخوردار است. توسعه روابط اقتصادی ایران و ترکیه، علاوه بر افزایش حجم مبادلات تجاری، می‌تواند زمینه‌ساز توسعه سرمایه‌گذاری‌های مشترک، تکمیل زنجیره‌های ارزش، گسترش فعالیت‌های تولیدی و صادرات‌محور و ارتقای نقش کریدورهای ترانزیتی منطقه‌ای باشد. در این میان، منطقه آزاد ماکو به واسطه موقعیت جغرافیایی منحصربه‌فرد خود در نقطه تلاقی مرز ایران و ترکیه، از ظرفیت‌های بالایی برای ایفای نقش راهبردی در توسعه مناسبات اقتصادی دوجانبه، به‌ویژه در چارچوب سیاست همسایگی، برخوردار است.

با وجود اهمیت روزافزون سیاست همسایگی و نقش مناطق آزاد در توسعه همکاری‌های اقتصادی، بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها بر عملکرد اقتصادی مناطق آزاد، تجارت مرزی یا روابط اقتصادی ایران و ترکیه به‌صورت مستقل تمرکز داشته‌اند و کمتر پژوهشی ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد ماکو را در چارچوب توسعه سیاست همسایگی و با رویکرد ژئواکونومیکی مورد ارزیابی قرار داده است. این خلأ پژوهشی، ضرورت انجام مطالعه حاضر را آشکار می‌سازد؛ زیرا شناخت ظرفیت‌ها، محدودیت‌ها و الزامات توسعه منطقه آزاد ماکو می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری مؤثر در حوزه دیپلماسی اقتصادی، توسعه همکاری‌های ایران و ترکیه و افزایش کارآمدی مناطق آزاد در تحقق اهداف سیاست همسایگی باشد.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف ارزیابی ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد ماکو مبتنی بر توسعه سیاست همسایگی میان ایران و ترکیه انجام شده است. این پژوهش ضمن شناسایی ظرفیت‌ها، فرصت‌ها، چالش‌ها و الزامات توسعه همکاری‌های اقتصادی دو کشور، می‌کوشد راهکارهایی کاربردی برای تقویت جایگاه منطقه آزاد ماکو در شبکه‌های تجارت منطقه‌ای و بین‌المللی ارائه کند تا نتایج آن بتواند در فرآیند تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی نهادهای سیاست‌گذار، مدیران مناطق آزاد، سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی مورد استفاده قرار گیرد.سوالات پاسخ داده شده در این پژوهش بدین شرح می‌باشد:

۱- توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه چه مولفه‌ها و الزاماتی دارد و در چه وضعیتی قرار دارد؟
۲- منطقه آزاد ماکو مبتنی بر توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه از چه ظرفیت‌هایی برخوردارند؟

در پژوهشی با عنوان ارزیابی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد ایران با استفاده از روش تاکسونومی چنین نتیجه گرفته شده است که منطقه آزاد ماکو در مقایسه با سایر مناطق آزاد ایران از نظر شاخص‌های توسعه، جذب سرمایه‌گذاری، صادرات و ترانزیت در جایگاه مطلوب‌تری قرار دارد، اما برای دستیابی به اهداف بلندمدت توسعه، بهره‌برداری مؤثرتر از ظرفیت‌های بلااستفاده و تقویت زیرساخت‌های اقتصادی ضروری است(Samsami & Paknahad, 2019).

در پژوهش دیگری با تأکید بر برنامه‌ریزی مکان‌یابی و ظرفیت مراکز لجستیکی در ترکیه نتیجه گرفته شده است که توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و ایجاد شبکه‌های لجستیکی کارآمد، نقش تعیین‌کننده‌ای در افزایش رقابت‌پذیری مناطق مرزی، کاهش هزینه‌های مبادلاتی و ارتقای تجارت فرامرزی دارد؛ موضوعی که برای مناطق آزاد واقع در کریدورهای بین‌المللی نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است(Gumuş et al, 2024).

در پژوهشی با عنوان مناطق آزاد ساحلی به‌عنوان پیشران توسعه؛ مطالعه منطقه آزاد انزلی چنین نتیجه گرفته شده است که موفقیت مناطق آزاد زمانی تحقق می‌یابد که سیاست‌های جذب سرمایه‌گذاری، توسعه تولید صادرات‌محور، بهبود حکمرانی و اتصال به شبکه‌های حمل‌ونقل بین‌المللی به‌صورت هم‌زمان دنبال شوند و تمرکز صرف بر واردات، کارایی این مناطق را کاهش می‌دهد.

در پژوهش دیگری با تأکید بر بازارچه مرزی ساری‌سو در مرز ایران و ترکیه نتیجه گرفته شده است که تقویت هماهنگی نهادی، توسعه زیرساخت‌های مرزی و بهره‌گیری از دیپلماسی اقتصادی می‌تواند پایداری تجارت فرامرزی و تاب‌آوری اقتصادی مناطق مرزی را افزایش دهد و زمینه توسعه همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکیه را فراهم سازد (Rad, 2026).

بررسی مجموع مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های متعددی درباره عملکرد مناطق آزاد، توسعه لجستیک، تجارت مرزی و روابط اقتصادی ایران و ترکیه انجام شده است، اما پژوهشی که ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد ماکو را به‌طور هم‌زمان در چارچوب سیاست همسایگی ایران و ترکیه و با رویکرد ژئواکونومیکی ارزیابی کند، کمتر پرداخته شده است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر درصدد است که این خلأ پژوهشی را پوشش دهد.

مناطق آزاد

مناطق آزاد ریشه در اتحادیه هانسایی دارد (Gourchi & Hossieni, 2024). از قرن ۱۶ میلادی انواع مختلفی از مناطق دارای امتیازات ویژه اقتصادی در برخی از کشورها تأسیس شدند. در سال ۱۸۸۸ میلادی اولین منطقه آزاد تجاری که هدف از تأسیس آن تا حدی با اهداف مناطق آزاد به مفهوم جدید آن تطابق دارد در بندر هامبورگ[۴] ایجاد شد موفقیت چشمگیر بندر آزاد هامبورگ باعث ایجاد مناطق آزاد دیگر به ویژه در اروپا گردید (Kamran, 1993). کپنهاگ[۵] در سال ۱۸۹۴ دانزیگ[۶] لهستان در سال ۱۸۹۹ و بندرهای مالمو[۷]، هانگو[۸]، فیدم و تریسته[۹] در اروپا، سنگاپور، هنگ کنگ و ماکائو در آسیا در زمره بنادر آزادی بودند که به تدریج تا قبل از جنگ جهانی دوم ایجاد شدند. به طور کلی تفکر حاکم بر مناطق آزاد قبل از جنگ دوم جهانی در انبارداری انتقال کالا از یک وسیله نقلیه به وسیله نقلیه دیگر صدور مجدد کالا و در یک جمع بندی در تجارت خلاصه می‌شد (Gourchi et al, 2024).

از دهه ۱۹۶۰ به بعد تعداد زیادی از مناطق آزاد در انواع مختلف به وجود آمد و نقش این مناطق در اقتصاد جهانی افزایش یافت بعد از جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۵۹منطقه آزاد شانون در ایرلند به عنوان اولین منطقه آزاد به مفهوم امروزی آن تأسیس شد؛ زیرا برای اولین بار جذب سرمایه خارجی انتقال فناوری و ایجاد اشتغال از اهداف عمده منطقه آزاد شانون محسوب می‌شد. هم‌چنین اولین منطقه پردازش صادرات در دهه ۱۹۶۰ در کشورهای ایرلند و تایوان به دنبال مکان یابی مجدد تولید صنعتی بین کشورهای توسعه یافته و نیز انتقال این صنایع از کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه تأسیس گردید. از لحاظ نظری مناطق آزاد اقتصادی نتیجه سیاست‌های سه گانه تجارت آزاد سیاست صنایع با محوریت صادرات و سیاستهای مقررات زدایی می‌باشند (Rouzbehan et al, 2022).

مفهوم آزادی در مناطق آزاد، در واقع، به مجموعه‌ای از مشوق‌های مالی و امتیازات ویژه اداری و اقتصادی محدود می‌شود که دولت‌ها به‌طور اختصاصی برای مناطق آزاد در نظر می‌گیرند. این امتیازات معمولاً فراتر از تسهیلات گمرکی معمولی نیست و این مناطق را از سایر بخش‌های اقتصاد محلی متمایز می‌کند. مناطق آزاد از شمول سیستم مالیاتی ملی و سایر محدودیت های اقتصادی و اداری مستثنی بوده و این آزادی به منظور تسهیل جریان فرامرزی و غیرقانونی سرمایه، کالا، خدمات، نیروی انسانی و سایر مزایای اداری تعریف شده است (Alansary ,۲۰۲۳).

مناطق آزاد شکلی از استثناگرایی سرزمینی هستند که در عصر حاضر به پارادایم مهم جهانی شدن، تبدیل شده اند و از این استثنایی بودن سرزمینی خود به عنوان یک مزیت رقابتی استفاده می کنند و به عنوان دروازه ورود به جهانی شدن در نظر گرفته می شوند مانند چین، سنگاپور و دبی که مهمترین آنها هستند. در واقع مناطق آزاد نمود فضایی جهانی شدن و اشکال گسترده ای از فراملیت گرایی هستند که اجازه سرمایه گذاری و مکان گزینی شرکت های فراملیتی و شرکت های سایر کشورها را با امتیازات ویژه می دهند. در واقع در سال ۲۰۱۲ در ایالات متحده، حدود ۳۷۰۰۰۰ نفر در بیش از ۳۲۰۰ شرکت فعال در ۲۷۶ منطقه آزاد مشغول به کار بودند، که حدود نیمی از واردات آمریکا را تشکیل می داد این مناطق معمولاً در مکان هایی ایجاد می شوند که از نظر جغرافیایی برای تجارت مفید هستند و اغلب در کنار یک بندر دریایی، فرودگاه، بندر رودخانه ای، یا بندر خشک قرار می گیرند در واقع درج یک بندر با امکانت لجستیکی در موفقیت آنها نقش کلیدی دارد(Hossieni et al, 2025). مناطق به عنوان گره گاه‌های اقتصاد شبکه ای عمل می‌کنند و نقش دروازه ورود کشورها به اقتصاد جهانی را برعهده دارند. گفته شده است که ابتکار تاسیس و راه اندازی مناطق آزاد در ایران از سال‌های آغازین دهه ۱۳۳۰ مقارن با ایجاد صنعت تسهیلات بندری و زیربنایی در بنادر خرمشهر بوشهر و بندر عباس با تهیه طرح‌هایی برای رونق اقتصادی کشور و افزایش تجارت خارجی با رویکرد توجه به بنادر ایرانی در خلیج فارس مورد توجه قرار گرفت(Hossieni & Gourchi, 2026).

راهبرد سیاست همسایگی[۱۰]

همسایگی، به عنوان مفهومی به درازای تاریخ بشر، هم از منظر عرفی و هم دینی بسیار مهم است. اصطلاح واحد همسایگی به عنوان مفهومی مبتنی بر توسعه و عمران را اولین بار کلرنس پری[۱۱] در دهه ۱۹۲۰ در تهیه طرح توسعه نیویورک و حومه معرفی نمود. این اصطلاح بعدها از دانش معماری و شهرسازی به دیگر دانش‌های علوم انسانی از جمله جغرافیا

---

[۴] Hamburg

[۵] Copenhagen

[۶] Gdansk

[۷] Malmo

[۸] Hangu

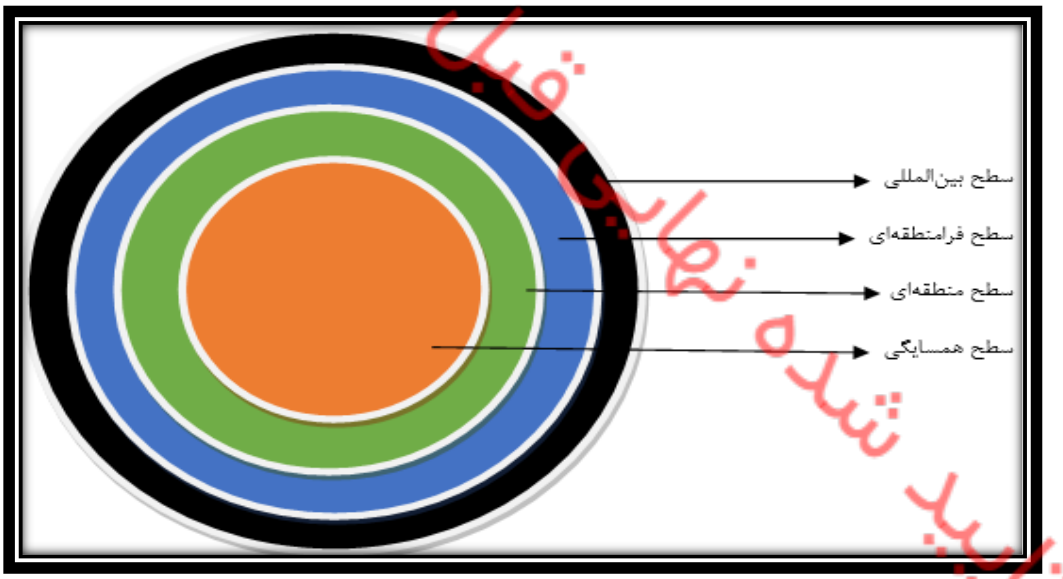
[۹] Trieste

[۱۰] Neighborhood Policy

[۱۱] Clarence Perry

و علوم سیاسی و روابط بین کشورهای مجاور وارد شد (Gourchi et al, 2024). همسایگی نه فقط واقعیتی جغرافیایی بلکه واقعیتی هنجاری یا اخلاقی نیز محسوب می‌شود. بنابراین، همسایه، واقعیتی جغرافیایی و همسایگی بیشتر ابعادی عرفی-اخلاقی دارد و اهمیت بحث همسایگی از همین‌جا و از همین تفکیک آغاز می‌شود. این اهمیت با انتقال از فرد به گروه و واحدهای بزرگ‌تر جغرافیایی چون کشورها، ابعادی مضاعف می‌یابد. در سطح تاریخی، روابط میان همسایگان، قدیمی‌ترین متغیر در روابط بین‌الملل است (Jackson, 217:2006).از نظر جغرافیای سیاسی، کشور همسایه، کشوری است که با مرز یا سرحد از کشور دیگری جدا شده است. مرز، عامل تشخیص و جدایی دو واحد متشکل سیاسی از هم‌دیگر است. روابط بین این دو واحد متشکل سیاسی را روابط بین همسایگی می‌توان نامید. آغاز سیاست خارجی یک دولت نگاه او به همسایه خود است. همسایه نه فقط آغاز سیاست خارجی یک دولت، بلکه، هم‌زمان با آن، آغاز یک سیاست خارجی و نیز آغاز سیاست‌های امنیتی یک دولت هم می‌باشد (Chung, 143:2010). روابط همسایگی کشورها می‌تواند در طیفی دوسویه قرار گیرد که سمت منفی آن از سردی تا بحران در روابط و وضعیت جنگ بین دوکشور را تشکیل می‌دهد، در صورتی که سمت مثبت آن از همکاری محدود، گسترش روابط حسنه، تا تشکیل منطقه، و اتحاد بلوک را شامل می‌شود. روابط بین دوکشور همسایه در طول تاریخ می‌تواند در این طیف جابه‌جا شود. این جابه‌جایی می‌تواند دلایل مختلف سیاسی، اجتماعی، نظامی و امنیتی داشته باشد. برای ترسیم سیاست همسایگی در سیاست خارجی لازم است به سطوح مختلف حوزه تعاملات خارجی یک کشور با دیگر کشورها اشاره نمود. دراین میان تعریف نولان[1]از سیاست خارجی در مشخص نمودن این جایگاه راهگشا است. از دیدگاه او سیاست خارجی، شبکه‌ای از کنش‌ها، اصول و تصمیم‌های رسمی یک حکومت به‌ویژه در پیوند با موقعیت‌ها و علایق دیگر کشورها و نهادهای بین‌المللی است (Nolan, 562:2002). در تعریف نولان دیگر کشورها (ازحوزه همسایگی گرفته تا منطقه و فرامنطقه‌ای و بین‌الملل) اهمیتی برابر می‌یابند که هرکشوری می‌بایست همانندی‌ها و ناهمانندی‌های کشورخود و دیگر کشورها را مدنظر آورد. بر اساس این نگرش، نخستین سطح روابط خارجی به حوزه همسایگی مربوط می‌شود. اهمیت این سطح تنها به مرزهای جغرافیایی مشترک مربوط نمی‌شود، بلکه حوزه همسایگی می‌تواند میراث‌دار پیوندهای مشترک فرهنگی، دینی، قومیتی و تاریخی باشد. روابط همسایگی سنگ بنای سطوح بالاتر روابط خارجی است و بدون روابط همسایگی تعریف و مفهوم‌بندی روابط منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و بین‌الملل امکان‌پذیر نخواهد بود. سیاست همسایگی بخشی از سیاست خارجی است که درارتباط با کشورهای مجاور انجام می‌گیرد، به معنایی دیگر، سیاست همسایگی می‌تواند ابتکار عمل یک دولت ویا واکنش آن در قبال کنش کشورهای همسایه باشد. شکل زیر جایگاه و سطوح سیاست همسایگی را نشان می‌دهد و طبق نمودار زیر سطوح سیاست همسایگی از چهار بخش اصلی بین‌المللی، فرامنطقه‌ای، محلی و همسایگی تشکیل شده است (Gourchi et al, ۲۰۲۴).

شکل(۱). سطوح مختلف سیاست خارجی و جایگاه سیاست همسایگی در آن (Barzegar, 2022)

مناطق آزاد در اقتصاد جهانی

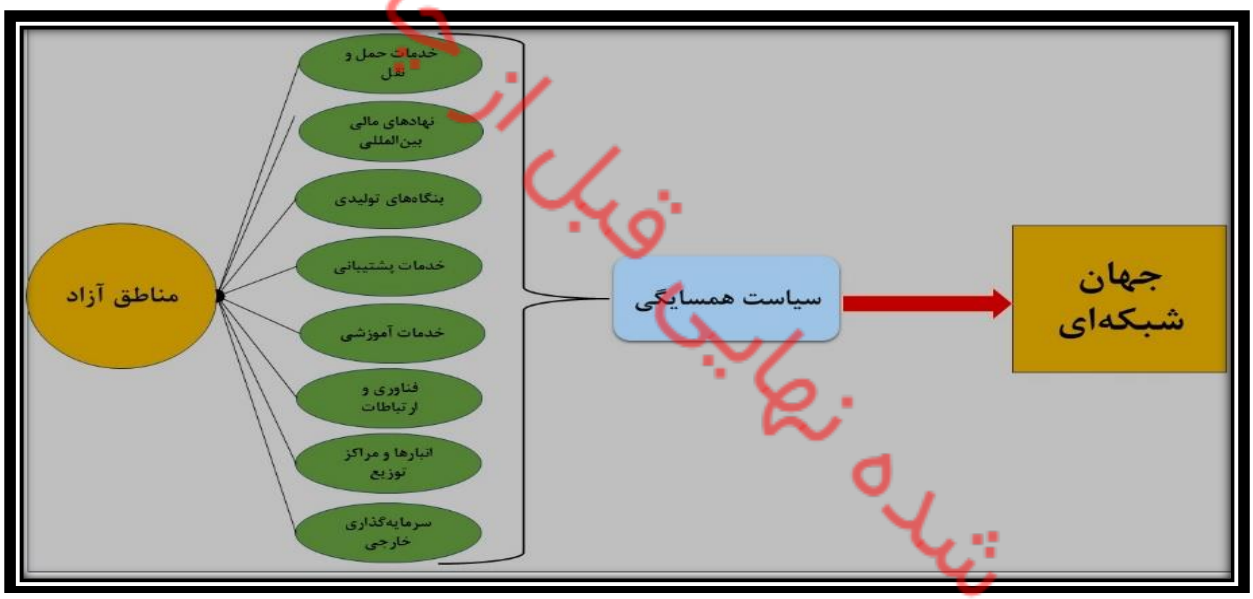
مناطق آزاد ابزاری برای اطمینان از رشد جامع اقتصادی از نظر دستیابی به رقابت صنعتی و جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی و مضاعف است. سیاست اعطای تسهیلات، چارچوب قانون‌گذاری و تنظیمات مقررات، مفهوم هم‌زیستی شرکت‌های چندملیتی و پیمانکاران داخلی، مهم‌ترین عوامل موثر در عملکرد مناطق آزاد مطابق با رشدپایدار اقتصادی است. در جهانی‌شدن، مناطق آزاد ابزاری بسیار جذاب و مهم از طریق تاثیر سرمایه‌گذاری، برای دسترسی به فن آوری های مدرن، نوآوری، آموزش نیروی کار به بازار های مدرن، دانش و سایر مزایای غیر مستقیم است. به همین دلیل اهمیت تاسیس آن‌ها در کشورهای در حال‌توسعه در صدر اولویت‌های سیاست اقتصادی قرار دارد. ایجاد مناطق آزاد در کشورهای درحال توسعه، مشروط بر این‌که اقتصادملی در کار مناطق ادغام شده باشد پیش شرط‌هایی را برای رشداقتصادی پایدرا و فراگیر ایجاد می‌کند. مناطق آزاد نمایان‌گر مهم‌ترین سیاست گذاری مجدد در کشورهای در حال توسعه است که تاثیر بر رشد اقتصادی دارد (Marjanac, ۲۰۲۱).

به منظور افزایش ثبات اقتصادی کشورها، تمرکز اصلی باید بر استفاده کارآمد از منابع اقتصادی و پتانسیل‌های صنعتی، جذب سرمایه‌گذاری و صادرات خارجی باشد. بنابراین، امروزه در کشورها اهمیت مناطق اقتصادی آزاد، مناطق تولید صنعتی، مناطق تجارت آزاد، پارک‌های تحقیق، بسیار زیاد است. کارهای زیادی در کشورها برای جذب سرمایه‌گذاری

[1] David Nolan

خارجی و ایجاد مناطق اقتصادی انجام می‌شود. ایجاد شرایط مطلوب برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی، به ویژه سرمایه‌گذاری مستقیم، برای تولید محصولاتی که مطابق با استانداردهای جهانی و تقاضا در بازارهای جهانی باشد بسیار مهم است. در حال حاظر، مناطق آزاد اقتصادی نقش اصلی در انجام این کارها را دارد. یک منطقه اقتصادی آزاد مجموعه‌ای از مرزهای اقتصادی و رژیم‌های حقوقی جداگانه است که مطابق با توافق‌های بین دولتی یا قوانین ویژه‌ای برای جذب سرمایه داخلی و خارجی، فناوری پیشرفته و تجربه مدیریت برای توسعه سریع اقتصادی و اجتماعی منطقه ایجاد شده است. مناطقی خاص که شرایط ترجیحی، مالی و حقوقی برای فعالیت‌های اقتصادی معرفی می‌شوند. امروزه مناطق اقتصادی آزاد به سرعت در حال توسعه هستند. اگر به تجربه جهانی در ایجاد مناطق اقتصادی آزاد نگاه کنیم، می‌توانیم سیاست چین را نشان دهیم. در سال۱۹۷۸ ، چین سیاست "درب های باز چین"[۱۳] را راه‌اندازی کرد. تا به امروز، چین به رشد اقتصادی فوق‌العاده‌ای رسیده است. مناطق اقتصادی آزاد نقش اساسی در بهینه‌سازی هزینه‌های تولید چین، افزایش کارایی ودر نتیجه اطمینان از رشد سریع اقتصادی داشته‌اند(Alojonovich, 2022). از طرف دیگر، کشورهای درحال توسعه که به ایجاد مناطق آزاد روی آوردند معتقدند که مناطق آزاد می توانند کمک بزرگی برای مقابله با وضعیت توسعه کم تحرک باشند. این بدان معناست که جریان سرمایه و مدیریت به یک کشور و افزودن دانش فنی خارجی به عوامل داخلی ممکن است کشور را در مسیر توسعه قرار دهد و با اقتصاد جهانی مطابقت داشته باشد(Yeganegi, 2015). در نتیجه با ارائه سیاست های دقیق و کارآمد همسایگی، کشورهای همجوار می توانند از طریق مناطق آزاد با یکدیگر مراودات اقتصادی و سیاسی محکم برپا کنند و از طریق اقتصاد شبکه‌ای با یکدیگر پیوند داشته باشند، که ماحصل آن به وجود آمدن امنیت اقتصادی پایدار و شروع سرمایه‌گذاری کلان اقتصادی، درون سپاری و برون سپاری، هلدینگ های معتبر در مناطق آزاد می‌شود. و از این طریق به جهان شبکه‌ای پیوند می‌خورند. با توجه به مدل مفهومی زیر جهانی‌شدن و پیشرفت تکنولوژی، مناطق آزاد را با راهبرد سیاست همسایگی و جهان شبکه‌ای را به هم پیوند می‌دهد. مناطق آزاد، با فراهم آوردن بستر مناسب برای تجارت و سرمایه‌گذاری خارجی، به ویژه از کشورهای همسایه، می‌تواند در راستای سیاست همسایگی و تقویت روابط منطقه‌ای عمل کنند. مناطق آزاد، با زیرساخت‌های ارتباطی پیشرفته و دسترسی به بازارهای جهانی، به عنوان گره‌هایی در جهان شبکه‌ای عمل کرده و جریان کالا، سرمایه، اطلاعات و افراد را تسهیل می‌کنند. در نتیجه، سیاست همسایگی موفق، با بهره‌گیری از مزایای مناطق آزاد با اتصال به جهان شبکه‌ای، می‌تواند به توسعه اقتصادی و سیاسی کشورها کمک شایانی نماید.که در تصویر زیر نشان می‌دهد.

شکل(۲). مدل مفهومی از نحوه اتصال مناطق آزاد به اقتصاد شبکه‌ای از طریق راهبرد سیاست همسایگی (نگارندگان)

تایید نهایی قبل از انتشار شده

[۱۳] China's Open Door Policy

مواد و روش‌ها

محدوده مورد مطالعه

چارچوب مکانی تحقیق منطقه آزاد تجاری – صنعتی و ویژه اقتصادی ماکو می‌باشد.

شکل(۳). محدوده منطقه آزاد ماکو (Makufz.ir).

روش‌پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی ـ تحلیلی و با رویکرد کیفی انجام شده است. به منظور گردآوری داده‌های مورد نیاز، از دو روش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. در بخش کتابخانه‌ای، اطلاعات مورد نیاز از طریق بررسی کتاب‌ها، مقالات علمی، اسناد، گزارش‌های رسمی و آمارهای مرتبط با منطقه آزاد ماکو، سیاست همسایگی و روابط اقتصادی ایران و ترکیه گردآوری شده است. در بخش میدانی، به منظور تکمیل و اعتباربخشی به اطلاعات اسنادی، از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۲۰ نفر از مدیران و کارشناسان منطقه آزاد ماکو، کارشناسان اقتصادی، فعالان بخش خصوصی و صاحب‌نظران دانشگاهی مرتبط با موضوع پژوهش استفاده شده است. انتخاب افراد به صورت هدفمند و بر اساس میزان تخصص و آگاهی آنان نسبت به موضوع پژوهش انجام گرفت. محورهای مصاحبه شامل ظرفیت‌های اقتصادی و تجاری منطقه آزاد ماکو، فرصت‌ها و موانع همکاری اقتصادی ایران و ترکیه و الزامات توسعه سیاست همسایگی بود. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها پس از گردآوری، کدگذاری و دسته‌بندی شده و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA مورد تحلیل قرار گرفتند. در نهایت، یافته‌های حاصل از مطالعات اسنادی و مصاحبه‌های میدانی در کنار یکدیگر مورد تحلیل و تفسیر قرار گرفتند تا ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد ماکو و الزامات توسعه همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکیه شناسایی شود.

نتایج و بحث

ظرفیت‌های منطقه آزاد ماکو

منطقه آزاد ماکو به عنوان یکی از بزرگترین مناطق آزاد ایران، از پتانسیل‌های اقتصادی قابل توجهی برخوردار است که می‌تواند تأثیر بسزایی در توسعه اقتصادی کشور داشته باشد.

حوزه صنعت

منطقه آزاد ماکو، تنها منطقه آزاد کشور است که دارای معادن متنوع با میزان ذخایر بالا و ۳۰ واحد معدنی فعال بوده و با توجه به انجام عملیات اکتشافی در قالب دو پهنه در سطح کل منطقه توسط سازمانِ ایمیدرو، از ظرفیت عظیمی برای سرمایه گذاری در حوزه معادن مکشوفه با استفاده از تکنولوژی نوین برخوردار است. جلوگیری از خام فروشی، فراوری مواد معدنی و تکمیل زنجیره آن، با وجود پتانسیل بی نظیر سنگ های تزئینی و نما، منیزیت، سیلیس، مس، آهن، بازالت و مصالح ساختمانی، از اهداف و اولویت های سازمان منطقه آزاد ماکو بوده و تمامی حمایت ها از صنایع معدنی صورت می‌پذیرد (Makufz.org).

جدول(۱). سرمایه گذاری های انجام شده در حوزه صنعت(Makufz.org).

عنوان	سرمایه‌گذاری های انجام شده
معدن (اکتشاف و بهره‌برداری)	۸۰۰ میلیارد ریال
صنایع معدنی (فرآورده‌های معدنی)	خارجی: ۱۵ میلیون دلار
	داخلی: ۲۰ میلیارد ریال

ظرفیت‌های سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد ماکو شامل:

۱) سنگ‌های ساختمانی و تزئینی: سنگ مصنوعی، صنایع دستی سنگی

۲) فرآورده‌های معدنی: کاغذ سنگی، گچ آلفا و صفحات گچی

۳) مواد با ارزش افزوده بالا: سیلیس، شمش منیزیم، الیاف بازالتی

۴) سنگ‌های قیمتی: فرآوری و تراش عقیق می‌باشد.

حوزه گردشگری

برخورداری از فضای کسب و کار مناسب در همراهی با تاریخ کهن و ریشه دار، میراث فرهنگی غنی و جاذبه های طبیعت گردی برجسته، وجود جاذبه های کم نظیر طبیعی و تاریخی و ضرورت توسعه صنعت گردشگری داخلی و خارجی با تأکید بر گردشگری سلامت، خرید و تجارت، بخشی از توانمندی های منطقه آزاد ماکو است. این منطقه با وجود داشتن پتانسیل های غنی گردشگری، نیازمند سرمایه گذاری و تامین زیرساخت های مناسب در راستای افزایش جذب گردشگر است(Makufz.ir).

جاذبه‌ها

این منطقه دارای ۱۴۰ اثر ملی، یک اثر جهانی یونسکو، طبیعت‌گردی چهار فصل، رودخانه‌ها و سدها، آب‌های گرم معدنی می‌باشد. هم‌چنین فرصت‌های سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری شامل:

۱) هتل و مراکز اقامتی

۲) مجتمع‌های خرید، تفریح و سرگرمی

۳) ورزش‌های داخلی و بین‌المللی (چهارفصل بودن اقلیم)

۴) گردشگری آبی (قایق‌سواری، ماهیگیری، ورزش‌های آبی)

۵) گردشگری سلامت (آب‌درمانی، خدمات پزشکی، نزدیکی به مرزها)

۶) صنایع دستی (فرش و گلیم‌بافی)(Makufz.ir).

حوزه کشاورزی و شیلات

منطقه آزاد تجاری – صنعتی ماکو ضمن داشتن توانایی های بزرگ اقتصادی همواره با طبیعت سر سبز و استعداد بالای کشاورزی شناخته می‌شود. این منطقه از لحاظ منابع طبیعی، آب و محصولات تولیدی شامل:

۱) ۹۸ هزار هکتار اراضی قابل کشت (۵۳٪ آبی، ۴۷٪ دیم)

۲) ۶ رودخانه دائمی، رود ارس، ۱۰ سد با ظرفیت ۴۲۰ میلیون مترمکعب

۳) ۳۲ هزار هکتار شبکه آبیاری تحت فشار

۴) سالانه ۲۶۰ هزار تن محصولات زراعی، باغی، دامی، شیلات و عسل

۵) محصولات شاخص: غلات، حبوبات، پنبه، سیب، انگور، گردو، بادام

۶) رتبه نخست تولید آبزیان در شهرهای غیرساحلی کشور (شاه‌میگو، ماهی) (Makufz.ir).

لجستیک

بر اساس روندهای جهانی و تحولات ژئواستراتژیک، لجستیک پتانسیل تبدیل‌شدن به یکی از محورهای جدی توسعه و رشد اقتصادی کشور طی دهه های آتی را داراست که در این بین نقش مناطق آزاد به عنوان بازیگر کلیدی در این عرصه برجسته می‌باشد. این در حالیست که در مطالعات طرح راهبردی-ساختاری(جامع) منطقه آزاد ماکو، لجستیک به عنوان هسته پیشران و کسب و کار محوری منطقه آزاد ماکو شناسایی شده و طبق نتایج مطالعات اقتصادی در افق این طرح بیش‌ترین سهم (بیش از ۳۰ درصد) از تولید ناخالصی داخلی منطقه را به خود اختصاص خواهد داد. ظرفیت های منطقه آزاد ماکو در حوزه لجستیک شامل:

۱) موقعیت لجستیکی منطقه آزاد ماکو به عنوان شاهراه ارتباطی ایران با ترکیه، منطقه قفقاز و اروپا

۲) ظرفیت پیاده‌سازی حمل و نقل ترکیبی با توجه به قابلیت های حمل و نقل هوایی، ریلی و جاده‌ای

۳) دسترسی به بنادر مرسین و ترابزون و اتصال به بازارهای اروپایی

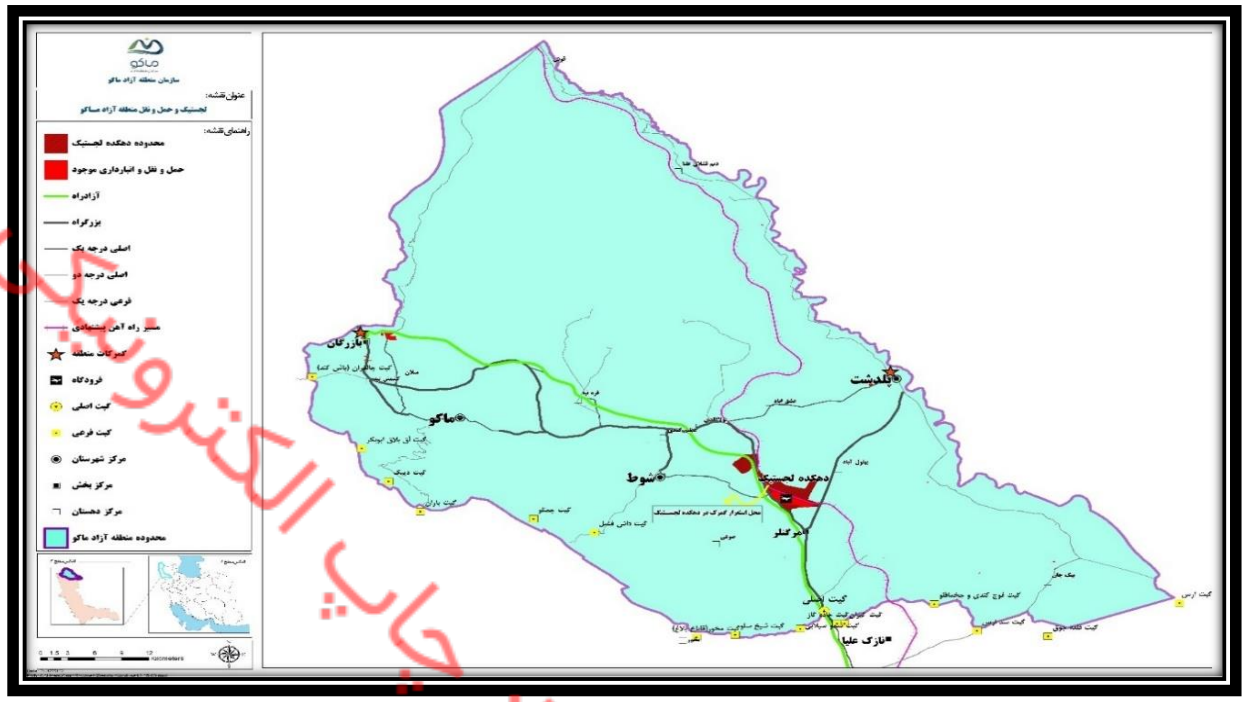
۴) زنجیره اتصال کانال تجاری اروپا – آسیا

۵) اتصال ریلی جدید ایران – ترکیه از مسیر منطقه ازاد ماکو

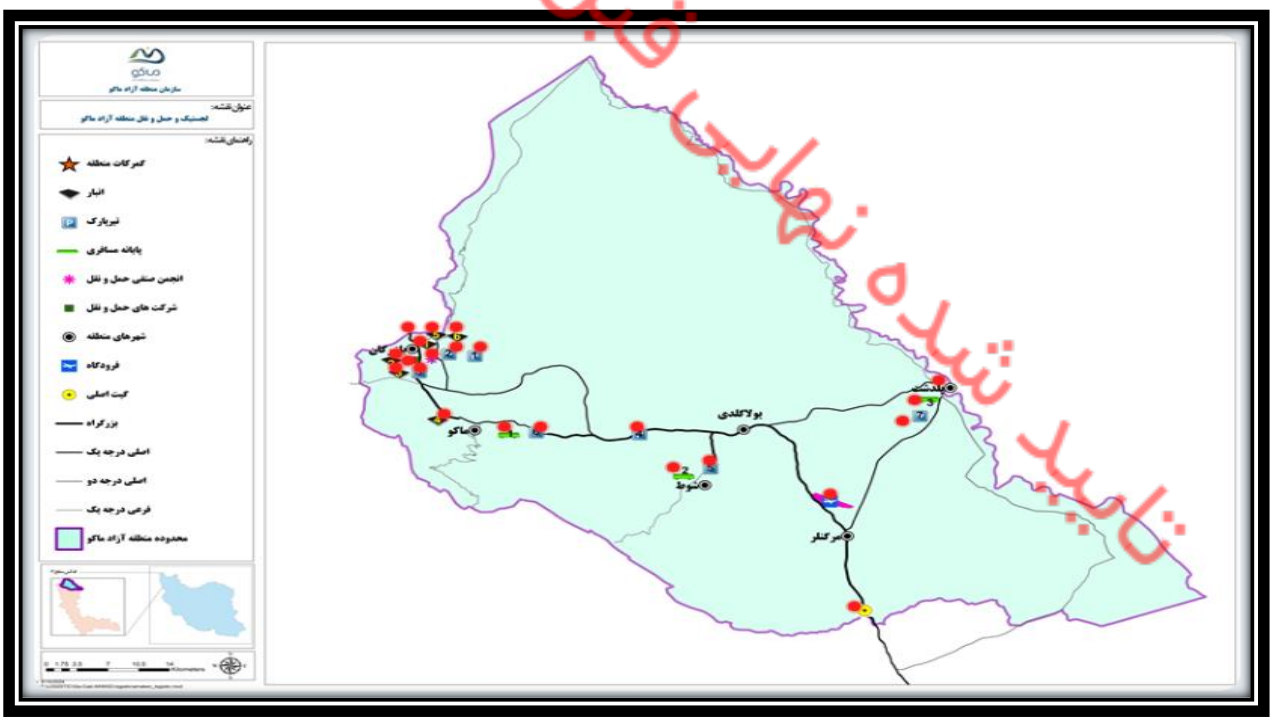
۶) در دسترس بودن منابع انرژی و آب ارزان و وجود نیروی کار ماهر و ارزان می باشد(Makufz.ir).

نابلیت شبکه نهایی قبل از چاپ الکترونیکی

شکل(۴) لجستیک حمل و نقل منطقه آزاد ماکو (Makufz.ir)

شکل(۵). موقعیت شرکت‌های فعال در حوزه لجستیک منطقه آزاد ماکو (Makufz.org)

تایید شده نهایی قبل از چاپ الکترونیک

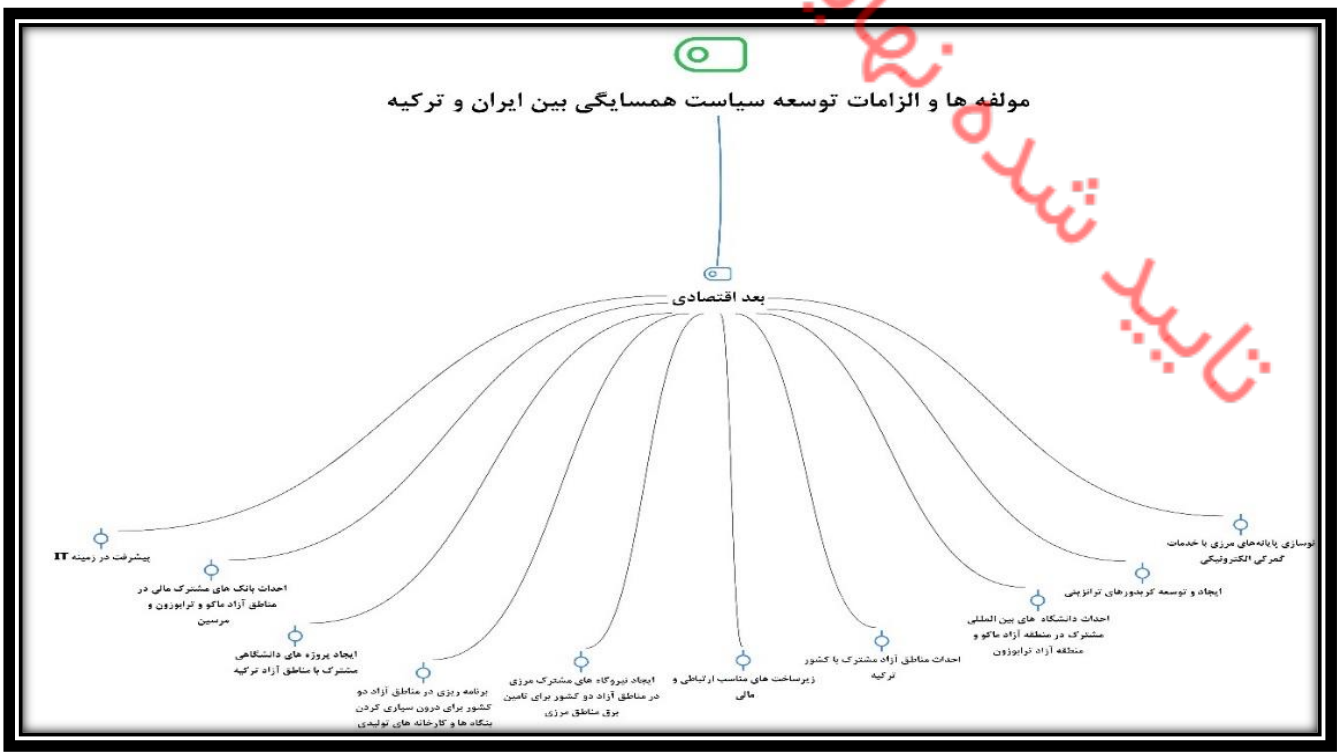
شکل(۶). اولویت‌های سرمایه‌گذاری در حوزه لجستیک در منطقه آزاد ماکو (Makufz.org)

ردیف	عناوین	توضیحات
۱	احداث زیرساخت‌های لجستیکی	انبار، هانگار، سردخانه، مخازن و ...
۲	احداث زیرساخت‌های حمل و نقل	جایگاه سوخت، مراکز فنی، مجتمع‌های بین راهی، تیرپارک، نمایندگی‌های لوازم یدکی، مراکز خدمات ویژه حمل و نقل
۳	ایجاد صنایع سبک و تبدیلی حوزه حمل و نقل	تولید، بسته‌بندی و مونتاژ قطعات صنایع حوزه حمل و نقل
۴	ایجاد مراکز خدماتی لجستیک و حمل و نقل	شرکت‌های حمل و نقل شامل مراکز ارائه خدمات لجستیک، دفاتر پست، مراکز تخصیص بار و ...

تحلیل و بررسی مولفه‌ها و الزامات اقتصادی در توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه

تحلیل و بررسی مولفه‌ها و الزامات در توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه، یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که در چارچوب روابط دوجانبه و همکاری‌های بین‌المللی این دو کشور قرار دارد. طبق بررسی ها و بر اساس ظرفیت و پتانسیل موجود در منطقه آزاد ماکو، با انجام مصاحبه دلفی بین کارشناسان و فعالان اقتصادی در مناطق آزاد و نخبگان دانشگاهی متخصص در حوزه سیاست همسایگی، شاخص ها، مولفه‌ها و الزامات مهم در توسعه سیاست همسایگی در دو ابعاد سیاسی و اقتصادی با استفاده نرم افزار MAXQDA، کدگزاری و استخراج شده است. مهم‌ترین مولفه‌ها و الزامات مهم اقتصادی مستخرج در توسعه سیاست همسایگی بین دو کشور ایران و ترکیه در شکل زیر نمایش داده شده است.

شکل(۷). مهم‌ترین الزامات اقتصادی توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه (نگارندگان)

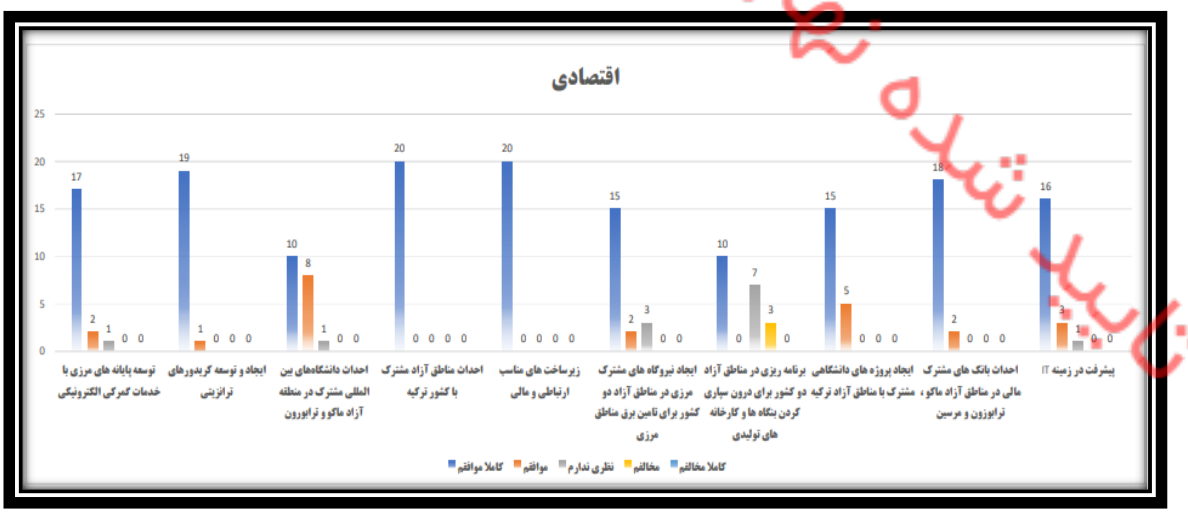
تایید شده نهایی قبل از چاپ الکترونیکی

طبق‌مصاحبه‌های انجام شده و کدگذاری شده از فعالان اقتصادی در منطقه آزاد ماکو و وزارت اقتصاد و دارایی، شاخص‌های کلیدی اقتصادی، در توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه عبارتند از:

۱. پیشرفت در زمینه IT
۲. احداث بانک‌های مشترک مالی در مناطق آزاد ماکو و ترابزون و مرسین
۳. ایجاد پروژه‌های دانشگاهی مشترک با مناطق آزاد ترکیه
۴. برنامه‌ریزی برای درون‌سپاری کردن بنگاه‌ها و کارخانه‌های تولیدی
۵. ایجاد نیروگاه‌های مشترک مرزی در مناطق آزاد دو کشور برای تأمین برق مناطق مرزی
۶. ایجاد زیرساخت‌های مناسب ارتباطی و مالی
۷. مناطق آزاد مشترک با کشور ترکیه
۸. نوسازی پایانه‌های مرزی با خدمات گمرکی الکترونیکی
۹. ایجاد و توسعه کریدورهای ترانزیتی
۱۰. احداث دانشگاه‌های بین‌المللی مشترک در منطقه آزاد ماکو و منطقه آزاد ترابزون

مولفه اقتصادی یکی از مهم‌ترین بُعد، در سیاست همسایگی ایران و ترکیه است. براساس مصاحبه‌های انجام شده ازطریق توزیع پرسشنامه بین فعالان اقتصادی، نخبگان دانشگاهی و مناطق آزاد، هر کدام از الزامات یاد شده در بعد اقتصادی از اهمیت بالایی در توسعه سیاست همسایگی بین دو کشور برخوردار است. طبق بررسی پرسشنامه‌ها در نمودار آماری ، هنوز هیچ اقدامی در رابطه با اجرای مولفه‌های اقتصادی در توسعه سیاست همسایگی بین دو کشور در منطقه آزاد ماکو انجام نشده است.

شکل(۸). نظرسنجی از الزامات اقتصادی در توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه (نگارندگان)

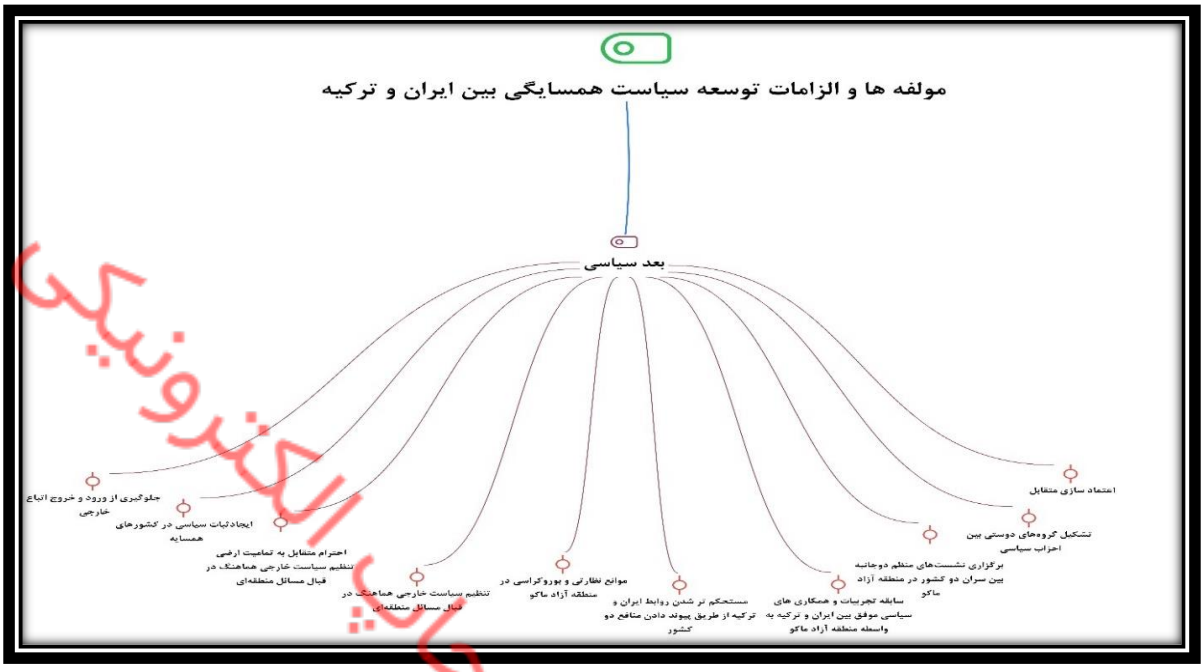

تحلیل و بررسی مولفه‌ها و الزامات سیاسی در توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه

طبق شکل زیر مهم‌ترین مولفه‌ها و الزامات مهم در بعد سیاسی مستخرج از مصاحبه‌های انجام شده در توسعه سیاست همسایگی بین دو کشور ایران و ترکیه نمایش داده شده است.

تایید شده نهایی قبل از چاپ الکترونیکی

شکل(۹). مهم‌ترین الزامات سیاسی توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه (نگارندگان)

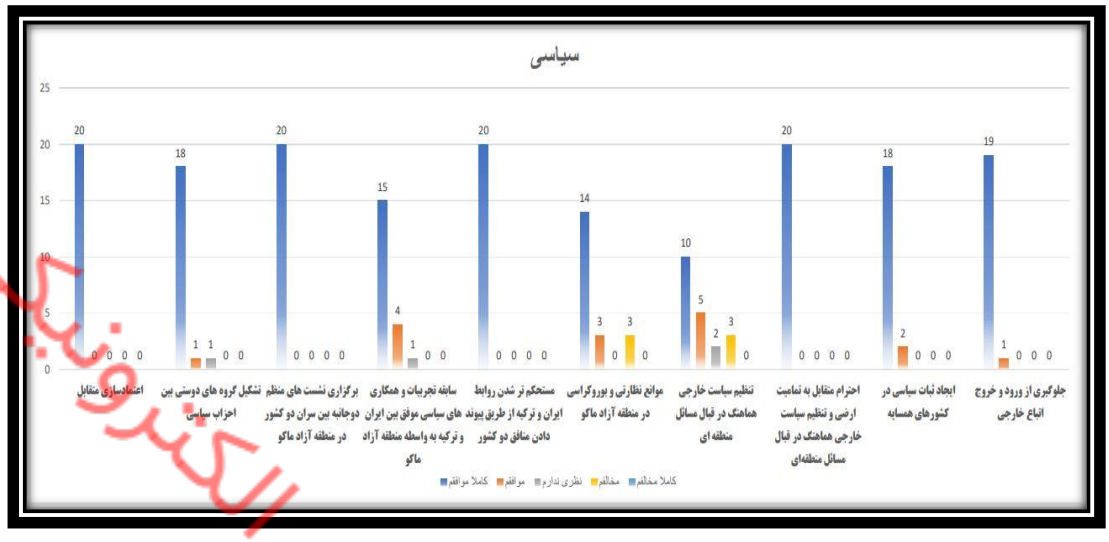
طبق‌مصاحبه‌های انجام شده و کدگذاری شده از فعالان اقتصادی در منطقه آزاد ماکو و وزارت اقتصاد و دارایی، شاخص‌های کلیدی سیاسی، در توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه عبارتند از:

۱. اعتمادسازی متقابل
۲. تشکیل گروه‌های دوستی بین احزاب سیاسی
۳. برگزاری نشست‌های منظم دوجانبه بین سران دو کشور در منطقه آزاد ماکو
۴. سابقه تبادلات و همکاری‌های سیاسی موفق ایران و ترکیه به واسطه منطقه آزاد ماکو
۵. مستحکم‌تر شدن روابط ایران و ترکیه از طریق پیوند دادن منافع دو کشور
۶. موانع نظارتی و بروکراسی در منطقه آزاد ماکو
۷. تنظیم سیاست خارجی هماهنگ در قبال مسائل منطقه‌ای
۸. احترام متقابل به تمامیت ارضی
۹. ایجاد ثبات سیاسی در کشورهای همسایه

مولفه سیاسی نیز یکی از مهم‌ترین بعد، در توسعه سیاست همسایگی ایران و ترکیه است. براساس مصاحبه‌های انجام شده و ازطریق توزیع پرسشنامه بین فعالان اقتصادی و سیاسی در دانشگاه ها و مناطق آزاد، هر کدام از الزامات یاد شده در بعد سیاسی از اهمیت بالایی در توسعه سیاست همسایگی بین دو کشور برخوردار است. طبق بررسی پرسشنامه‌ها در نمودار آماری ، هنوز هیچ اقدامی در رابطه با اجرای مولفه‌های اقتصادی در توسعه سیاست همسایگی بین دو کشور در منطقه آزاد ماکو انجام نشده است.

تایید شده نهایی قبل از چاپ الکترونیکی

شکل(۱۰). نظرسنجی از الزامات سیاسی در توسعه سیاست همسایگی بین ایران و ترکیه (نگارندگان)

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد تجاری ـ صنعتی ماکو را نمی‌توان صرفاً بر اساس قابلیت‌های درون‌منطقه‌ای آن ارزیابی کرد، بلکه بخش مهمی از این ظرفیت‌ها در پیوند با موقعیت مرزی و مناسبات اقتصادی ایران و ترکیه شکل می‌گیرد. از این منظر، توسعه سیاست همسایگی میان دو کشور می‌تواند چارچوبی برای تبدیل ظرفیت‌های جغرافیایی، تجاری، ترانزیتی و سرمایه‌گذاری منطقه آزاد ماکو به فرصت‌های بالفعل اقتصادی فراهم کند. بر همین اساس، پژوهش حاضر با تمرکز بر مؤلفه‌های سیاست همسایگی و ظرفیت‌های اقتصادی منطقه، به دنبال تبیین زمینه‌ها و الزامات استفاده از این ظرفیت‌ها در توسعه همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکیه بود. برای دستیابی به این هدف، پژوهش با رویکرد کیفی و روش توصیفی ـ تحلیلی انجام شد و داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعات اسنادی و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۰ نفر از مدیران و کارشناسان منطقه آزاد ماکو، کارشناسان اقتصادی، فعالان بخش خصوصی و صاحب‌نظران دانشگاهی گردآوری شد. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها نیز از طریق فرایند کدگذاری و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA تحلیل و در کنار یافته‌های اسنادی مورد استفاده قرار گرفت.

بر این اساس منطقه آزاد ماکو از ظرفیت‌های قابل توجهی برای ایفای نقش در توسعه سیاست همسایگی ایران و ترکیه برخوردار است. مهم‌ترین این ظرفیت‌ها شامل موقعیت مرزی و مجاورت مستقیم با ترکیه، ظرفیت تجارت و مبادلات فرامرزی، قابلیت‌های ترانزیتی و قرارگیری در مسیر کریدورهای بین‌المللی، ظرفیت‌های حمل‌ونقل و پایانه‌های مرزی، قابلیت جذب سرمایه‌گذاری، ظرفیت‌های تولیدی و صنعتی، گردشگری و امکان توسعه همکاری‌های لجستیکی و اقتصادی با مناطق پیرامونی ترکیه است. تحلیل داده‌های میدانی همچنین نشان داد که از دیدگاه مدیران، کارشناسان، فعالان اقتصادی و نخبگان مورد مطالعه، توسعه سیاست همسایگی در حوزه‌های تجارت، حمل‌ونقل، سرمایه‌گذاری و همکاری‌های اقتصادی می‌تواند به شکل معناداری در تقویت ظرفیت‌های منطقه آزاد ماکو و افزایش کارکرد اقتصادی آن مؤثر باشد. بخش مهمی از این ظرفیت‌ها تاکنون به صورت کامل فعال نشده‌اند و میان ظرفیت‌های بالقوه منطقه و میزان بهره‌برداری عملی از آنها فاصله وجود دارد. مهم‌ترین محدودیت‌های شناسایی‌شده شامل برخی موانع نظارتی و بروکراسی اداری، ضعف در زیرساخت‌های ارتباطی و مالی، محدودیت‌های موجود در فرایند جذب سرمایه‌گذاری، کاستی‌های زیرساختی در مبادلات و گمرک و نبود سازوکارهای کافی برای توسعه همکاری‌های مشترک با طرف ترکیه‌ای است. بر اساس دیدگاه

مشارکت‌کنندگان، تقویت سیاست همسایگی و ایجاد سازوکارهای اجرایی برای پیوند دادن منافع اقتصادی دو کشور می‌تواند این شکاف را تا حد زیادی کاهش دهد.

برآیند یافته‌ها نشان می‌دهد که منطقه آزاد ماکو صرفاً یک محدوده اقتصادی مرزی نیست، بلکه در صورت وجود سیاست‌گذاری هماهنگ و استفاده هدفمند از ظرفیت‌های ژئواکونومیک آن، می‌تواند به یکی از بسترهای اصلی توسعه روابط اقتصادی ایران و ترکیه تبدیل شود. بنابراین، نتیجه اصلی پژوهش آن است که اثرگذاری سیاست همسایگی بر توسعه اقتصادی ماکو، به وجود ظرفیت جغرافیایی به تنهایی وابسته نیست، بلکه به میزان تسهیل تجارت و سرمایه‌گذاری، توسعه زیرساخت‌های مالی و ارتباطی، نوسازی خدمات گمرکی و مرزی، تقویت همکاری‌های تولیدی و لجستیکی و ایجاد سازوکارهای پایدار برای همکاری دوجانبه بستگی دارد. از این منظر، فعال‌سازی ظرفیت‌های منطقه آزاد ماکو می‌تواند همزمان به توسعه اقتصادی منطقه و تعمیق پیوندهای اقتصادی و راهبردی ایران و ترکیه کمک کند.

پیشنهادات

با توجه به یافته‌های پژوهش و نتایج حاصل از مطالعات اسنادی و مصاحبه‌های انجام‌شده، برخی از پیشنهادهای اساسی در راستای رفع محدودیت‌های شناسایی‌شده و فعال‌سازی ظرفیت‌های اقتصادی منطقه آزاد ماکو در چارچوب سیاست همسایگی ایران و ترکیه ارائه می‌شود:

1. **تقویت سازوکارهای نهادی و گفت‌وگوی دوجانبه**: برگزاری نشست‌های منظم میان مسئولان، مدیران مناطق آزاد و فعالان اقتصادی دو کشور در منطقه آزاد ماکو، می‌تواند به شناسایی موانع مشترک و توسعه همکاری‌های اقتصادی و نهادی کمک کند.
2. **تسهیل فرایندهای تجاری و سرمایه‌گذاری**: کاهش بروکراسی اداری، تسهیل صدور مجوزها و ایجاد سازوکارهای شفاف برای معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری، می‌تواند زمینه جذب بیشتر سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی ترکیه‌ای را در منطقه فراهم کند.
3. **نوسازی زیرساخت‌های گمرکی و پایانه‌های مرزی**: توسعه خدمات گمرکی الکترونیکی، کاهش زمان ترخیص و هماهنگی بیشتر رویه‌های مرزی، می‌تواند هزینه مبادلات را کاهش داده و ظرفیت تجارت فرامرزی منطقه آزاد ماکو را افزایش دهد.
4. **توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و لجستیک**: تقویت زیرساخت‌های جاده‌ای، حمل‌ونقل و خدمات لجستیکی و ایجاد مراکز پشتیبان تجارت، می‌تواند جایگاه منطقه آزاد ماکو را در شبکه ترانزیتی و تجاری ایران و ترکیه ارتقا دهد.
5. **توسعه همکاری‌های تولیدی و زنجیره‌های ارزش**: ایجاد زمینه برای سرمایه‌گذاری مشترک، تولید مشترک و انتقال فناوری میان بنگاه‌های ایرانی و ترکیه‌ای، می‌تواند ظرفیت‌های تولیدی منطقه را فعال و پیوند آن را با بازار ترکیه تقویت کند.
6. **ایجاد سازوکار تخصصی جذب سرمایه‌گذاری ترکیه‌ای**: ایجاد یک سازوکار تخصصی برای معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری و تسهیل ارتباط میان سرمایه‌گذاران دو کشور، می‌تواند بخشی از موانع موجود در مسیر ورود سرمایه ترکیه‌ای به منطقه را کاهش دهد.
7. **تقویت همکاری‌های ترانزیتی و لجستیکی با مناطق مرزی ترکیه**: گسترش همکاری در زمینه حمل‌ونقل، انبارداری، توزیع کالا و خدمات لجستیکی میان مناطق مرزی دو کشور، می‌تواند جریان کالا و ارتباط اقتصادی منطقه آزاد ماکو با بازارهای ترکیه را تقویت کند.

- **گسترش همکاری‌های علمی و فناورانه:** توسعه همکاری میان دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی ایران و ترکیه و اجرای طرح‌های علمی مشترک در حوزه‌های تجارت، لجستیک و مناطق آزاد، می‌تواند به انتقال دانش و تربیت نیروی انسانی متخصص کمک کند.
- **تقویت زیرساخت‌های مالی و خدمات پشتیبان تجارت:** توسعه خدمات بانکی، بیمه‌ای و ابزارهای قانونی تسهیل مبادلات مالی میان فعالان اقتصادی دو کشور، می‌تواند بخشی از موانع مالی تجارت و سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد ماکو را کاهش دهد.

سپاسگزاری: مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد می باشد. بدین وسیله از همکاری مشارکت‌کنندگان در این مقاله که سهم موثری در جمع‌آوری داده‌ها داشته‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود

حامی مالی: این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش: همه نویسندگان، در نگارش و تنظیم مقاله حاضر نقش و سهم برابر دارند.

تضاد منافع: نویسندگان اعلام می‌دارند هیچ تضاد منافعی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

References

۱- Alansary, O. S., & Al-Ansari, T. (2023). Defining free zones: A systematic review of literature. Heliyon, 9(4), e15344. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15344

۲- Alojonovich, R. R. (۲۰۲۲). The Role of Free Economic Zones in the Development of the National Economy. European Scholar Journal, ۳(۱), ۵۹-۶۳.

۳- Asgharizadeh, E., Ajalli, M., & Momeni, M. (2015). Comparison of economic performance of three trade free zones in Iran (Kish, Gheshm, Chabahar). European Journal of Economics and Business Studies, 1(3), 248–257. https://doi.org/10.26417/ejes.v3i1.p248-257

۴- Chung, C. P. (۲۰۱۰). China's Multilateral Co-operation in Asia and the Pacific: Institutionalizing Beijing's' good Neighbour Policy'. Routledge.

۵- Ghourchi, M., Jafari, M., & Gheidarloo, K. (2025). Nearshoring and neighborhood policy in the network economy: Lessons from the experience of Mexico's free zones. Geography (Journal of the Iranian Geographical Association), 23(84), 131-151.

۶- Ghourchi, M., & Hosseini, S. R. (2024). The Hanseatic League: A Model for New Regionalism within the Framework of Inter-city Ties.

۷- Hakimian, H. (2011). Iran's free trade zones: Back doors to the international economy? Iranian Studies, 44(6), 851–874. https://doi.org/10.1080/00210862.2011.570525

۸- Hosseini, Seyed Rouhollah, & Ghourchi, Morteza. (2026). The Impact of Geopolitical Codes on the Transnational Ties of Iran's Free Trade Zones (From the Discourse of Reconstruction to Prudence and Hope). *Earth Science Researches*, 17(2), 93–112. https://doi.org/10.48308/esrj.2026.107332.

۹- Hossieni, R., Ghourchi, M., Golkarami, A., & Malake, R. (2025). The network role of free zones in the preparation of Iran's land in the light of the policy of looking to the east and the neighborhood. Environmant of Human Made Studies, 2(1), 65-88.

۱۰- Iran Statistical Center. (2017). Statistical Yearbook of Maku Free Trade-Industrial Zone (1996-2016). Iran Statistical Center.

۱۱- Jackson, S. F. (۲۰۰۶). China's Good Neighbor Policy: Relations with Vietnam and Indonezia in Com Parative ContextD. Presented to the International Studies Association Annual Meeting. Sandie go Panel WD۲۰ Chines Foreign Policy.

۱۲- Kamran, H. (1993). Causes of underdevelopment of Iran's free zones. Geographical Research Quarterly, (53).

۱۳- Kheyroddin, R., Mostafavi Esfahani, N., & Kamali, J. (2026). Coastal free trade zones as development engines: Local performance of Anzali Free Zone in Iran, challenges and lessons for sustainable growth. Case Studies on Transport Policy, 23, 101667. https://doi.org/10.1016/j.cstp.2025.101667.

نسخه چاپ الکترونیکی تایید شده

۱۴- Marjanac, D. (۲۰۲۲). The impact of free zones on economic growth: evidence from developing countries. EMC REVIEW-ECONOMY AND MARKET COMMUNICATION REVIEW, ۲۳(۱), ۲۲۱-۲۳٦.

۱۵- Nolan, C. J. (۲۰۰۲). The Greenwood Encyclopedia of International Relations: FL (Vol. ۲). Greenwood Publishing Group.

۱۶- Rad, N. (2026). From marginality to resilience: Sustainable architecture and economic diplomacy in the Sari-Su border market at the Iran–Türkiye border. Journal of Borderlands Studies. https://doi.org/10.1080/08865655.2026.2617227

۱۷- Ravandi, B., Barzegar, K., & Azghandi, S. A. (2022). Presenting a strategic model of neighborhood policy for Iran. Journal of Political and International Research. (Complete volume, issue, and page numbers should be added.)

۱۸- Rouzbehan, M. V., Teymouri, Y, & Alizadeh, A. (2025). Development approach of Iran's free zones with an analysis of the economic performance of Iran's free zones (Report No. 322). Center for Development and Foresight Studies.

۱۹- Samsami, H, & Paknahad, S. (2020). Prioritizing and economic performance evaluation of the free zones in Iran using taxonomy method. Archives of Pharmacy Practice, 11(S1), 183–192.

۲۰- Yeganegi, K. (2015). Sustainable Development and The Role of Free Zones. Available at SSRN 3602251.

تایید شده نهایی قبل از چاپ الکترونیکی